

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ НИЖЧОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

PSYCHOLOGICAL ASPECT OF LOWER CLASS SOCIAL PORTRAIT IN UKRAINE

У статті розглядається суть нижчого класу, його основні компоненти та ознаки, що окреслюють нижчий клас як специфічне явище, соціальний інститут. Нижчий клас є результатом функціонування сучасної ринкової економіки та демократичного суспільства. Визначено основні проблеми на шляху до становлення та реалізації повноцінного нижчого класу в Україні. Обґрунтовано пропозиції, які стимулюватимуть формування нижчого класу в нашій державі. Нижчий та середній клас є так звані ідентифікуючим фактором, що позначає рівень розвитку та становлення країни загалом. Старанно досліджені деякі риси трансформаційних змін та процесуальна діяльність соціально-економічної системи України. Встановлено ведучу значущість в українському суспільстві нижчого та середнього класу, їх баланс один з одним та їх внесок у розвиток українського суспільства. В Україні нижчий та середній клас мають певні опрацьовані роками особливості, а саме культурні, соціальні та економічні відмінності. Щоб всебічно розглянути та дослідити тему роботи, необхідно насамперед застосовувати наукові методи дослідження. Зокрема, для цього дослідження дуже доцільним буде застосувати порівняльний та емпіричний методи пізнання, що дасть змогу цілком об'єктивно зробити наукові висновки. Деякі компоненти цієї роботи будуть цілком доцільними у застосуванні їх для написання повноцінної, комплексної та систематизованої роботи з визначення проблематики існування нижчого класу в Україні. У роботі акцентується увага на факторах, які вагомо впливають на зріст нижчого класу в Україні, що є не дуже хорошою якістю для розвитку економіки та інших соціальних благ, та значне зменшення середнього класу. Сьогодні сучасне українське суспільство перебуває у тому періоді, який характеризується дуже загостреними соціальними протиріччями у багатьох сферах суспільного життя. Наслідком цього є соціально-економічна нестабільність, політична криза, втрата традиційних духовних цінностей і орієнтирів світогляду. Такі обставини роблять актуальною проблему наявності нижчого класу не тільки як теоретичного конструкта, але і як емпіричної реальності, без якої забезпечення стійкості та стабільності в українському суспільстві буде проблематичним.

Ключові слова: соціальна структура суспільства, нижчий клас, середній клас,

психологічний аспект, соціальний портрет, функції нижчого класу, перехідне суспільство, компроміс, консенсус.

The article considers the essence of the lower class, its main components and features that define the lower class as a specific phenomenon, a social institution. The lower class is the result of the functioning of a modern market economy and a democratic society. The main problems on the way to the formation and implementation of a full-fledged lower class in Ukraine are identified. The proposals that will stimulate the formation of the lower class in our state are substantiated. The lower and middle classes are the so-called identifying factor that indicates the level of development and formation of the country as a whole. Some features of transformational changes and procedural activity of the socio-economic system of Ukraine are carefully studied. The leading significance in the Ukrainian society of the lower and middle class, their balance with each other and their contribution to the development of Ukrainian society are established. In Ukraine, the lower and middle classes have certain features that have been studied over the years, namely taking into account cultural, social and economic differences. In order to comprehensively consider and explore the topic of work, it is necessary first of all to apply scientific research methods, in this case, for this study it will be very appropriate to use comparative and empirical methods of cognition, which will allow to make objective scientific conclusions. Some components of this work will be quite useful in their application to write a full, comprehensive and systematic work to determine the problems of the existence of the lower class in Ukraine. The paper focuses on the factors that significantly affect the growth of the lower class in Ukraine, which is not a very good quality for economic development and other social benefits, and a significant reduction of the middle class. Today, modern Ukrainian society is in a period characterized by very acute social contradictions in many spheres of public life. The consequence of this is socio-economic instability, political crisis, loss of traditional spiritual values and worldviews. Such circumstances make the problem of the lower class relevant not only as a theoretical construct, but also as an empirical reality, without which ensuring stability and stability in Ukrainian society will be problematic.

Key words: social structure of society, lower class, middle class, psychological aspect, social portrait, lower class functions, transitional society, compromise, consensus.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.28>

Шурупова К.В.,

к.юрид.н., доцент,
доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти
Криворізький національний університет

Шустрова К.В.,

к.юрид.н., доцент,
доцент кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін
Криворізький факультет
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Сьогодні українське суспільство перебуває у певних трансформаційних змінах соціально-економічної системи, що супроводжується значним поділом суспільства за рівнем доходів, наявністю значного прошарку неплатоспроможного та бідного населення. Ці зміни супроводжують створення деяких процесів, що забезпечують соціальне розшарування та збільшення кількості нижчого класу. Такі

зміни дуже часто спостерігаються не тільки в Україні, а й в інших країнах та регіонах, що не є позитивним фактором впливу на світову економіку.

У дослідженні цієї теми проблематичним є те, що сьогодні українське суспільство має характеристики, у якій відсутнє визначення «нижчого класу». Сьогодні в країні, як зазначалося вище, відбуваються певні трансфор-

маційні зміни, що супроводжують певне зосередження на формуванні вдалого, політично стабільного, економічно розвинутого суспільства в нашій країні, де позитивним результатом буде збільшення середнього класу. Зараз в країні віддається перевага зростанню нижчого класу, а не середнього, що є поганим показником стабільно розвинутого суспільства.

Розподіл багатства та доходу в сучасних суспільствах залишається дуже нерівним, попри те, що більшість людей у них живуть зараз заможніше, ніж кілька поколінь тому. У соціології усталена модель класової структури нерівності у розвинутому суспільстві передбачає його поділ на три основні класи – вищий, середній і нижчий. Головна відмінність вищого класу – володіння великим багатством. Поняття середнього класу об'єднує людей різних занять. Нижчий (робітничий) клас становлять робітники ручної праці і фізичної роботи. Таким чином, вищий клас живе за рахунок володіння багатством і владою, середній клас – за рахунок володіння знаннями і кваліфікацією, нижчий клас – за рахунок володіння фізичною силою і здоров'ям [1, с. 101].

Відповідно до теорії Л. Ворнера належність до соціального класу визначається самими членами спільноти з огляду на репутацію людини всередині неї. Класова приналежність суттєво визначає долю, спосіб і стилі життя особистості, впливаючи на: а) тривалість її життя (через умови праці, побуту, харчування, медицину, спорт, увагу до організму тощо);

б) її сімейне життя, тобто комунікацію і розподіл обов'язків у сім'ї, секс і подружню вірність (через культурний рівень, освіту, професію тощо);

в) дозвілля (через зміст читання, спорт, інтерес до культурних подій, спілкування і т.п.). [2, с. 147–148]

Відомий український соціолог Олена Симончук проаналізувала всі три схеми класового аналізу українського суспільства, використавши соціологічні опитування соціологічного омнібусу «Громадська думка – 2007», проведеного Інститутом соціології НАН України, та національний сегмент Європейського соціального дослідження (ESS) за 2005 і 2007 роки. Застосування моделі Дж. Голдтропа знайшло своє відображення в агрегованій схемі, де було відображено чотири класи: службовий, проміжний, робітничий і дрібна буржуазія [3, с. 220].

У багатьох наукових політологічних та соціологічних дослідженнях увага визначенню такого поняття, як «нижчий клас», майже не приділяється. Тобто не здійснюються спроби надати оцінку розмірів тієї групи людей, які у сучасних українських реаліях становлять більшу кількість, не вивчаються загальні умови

життя та побуту, трудової діяльності людей, яких можна ідентифікувати як представників нижчого класу.

Саме поняття «нижчий» та критерії його індивідуальності залишаються недослідженими через применшення його ролі у значущості державотворчих процесів, тому що більшість уваги приділяється аналізу середнього класу та його особливостей в Україні. Також соціальна структура українського суспільства є нестійкою, що дає їй можливість швидко змінюватись, а насамперед ускладнює виокремлення кордонів нижчого класу та його вивчення. Ця тематика різною мірою залишила свій відбиток у працях О. Вечканової, Є. Головахи, М. Паладія, Л. Півнева, В. Рябкіної, Л. Шангіної та інших [4, с. 34].

Необхідно зауважити, що сьогодні в країні відбуваються певні трансформаційні зміни в українському суспільстві, які привели країну до зміни рівня життя людей. Таких змін зазнало багато прошарків українського населення та усі без винятку компоненти, які є складниками рівня життя, а саме: споживання товарів та послуг, джерела доходів, умови проживання та побуту, майнові характеристики домогосподарства тощо. Останні два десятиліття в Україні спостерігається регулярне зростання небезсторонності до проблематики нижчого класу, і питання утворення багаточисельного нижчого класу сумлінно визнається одним із провідних для всього пострадянського прогресуючого етапу нашої країни.

Така спостережливість до нижчого класу та його політичної значущості в сучасному українському соціумі трактується вкрай неприємним переходом України до нового стану суспільства, гострим посиленням руйнівних процесів у господарстві, дипломатії, культурі, тобто домінування конфліктних шляхів соціально-політичного перетворення, зробили важливим питання щодо засобів, які мають змогу прибрати соціальну напругу, методів устаткування української суспільної системи та суб'єктів цієї стабілізації.

У тому разі, якщо прошарок «нижчого класу» в суспільстві почне збільшуватися, це призведе до певних негативних наслідків для країни, а саме: зменшення чесною, так званою легальною якісною зайнятості та легальних доходів, тому що тіньова економіка тобто та господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці, сформувала відповідний корпус тіньової зайнятості та тіньових доходів; залучення частини середнього класу до тіньових трудових відносин і тим самим позбавила його морального права вимагати від еліти як прозорості публічної політики, так і запровадження та дотримання принципу верховен-

Класова структура українського суспільства за схемою Дж.Голдтропа (%)

<i>Класи</i>	<i>ESS – 2005</i>	<i>ESS – 2007</i>	<i>Омнібус – 2007</i>
Службовий клас			
I Професіонали, держслужбовці, менеджери вищого рівня	14,7	14,6	16,0
II Професіонали, держслужбовці, менеджери нижчого рівня	15,5	14,1	13,6
Всього	30,2	28,7	29,6
Проміжний клас			
IIIa Працівники, зайняті конторською нефізичною працею	10,2	12,1	10,5
V Супервайзери у сфері фізичної праці і техніки нижчого рівня	3,0	2,2	3,6
Всього	13,2	14,3	14,1
Дрібна буржуазія			
IVa Самозайняті з найманими працівниками	1,4	2,2	4,7
IVb Самозайняті без найманих працівників	0,5	0,7	0,0
IVc Фермери та ін.	0,2	0,2	0,4
Всього	2,1	3,1	5,1
Робітничий клас			
IIIb Працівники, зайняті конторською нефізичною працею нижчого рівня	7,1	8,5	7,9
VI Кваліфіковані робітники фізичної праці	16,7	17,5	19,4
VIIa Напів- і некваліфіковані робітники фізичної праці	18,6	17,8	16,1
VIIb Сільськогосподарські робітники	12,2	10,1	7,9
Всього	54,6	53,9	51,3
Всього	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів	1825	1816	1591

Мал. 1 «Класова структура українського суспільства за схемою Дж. Голдтропа (%)»

ства права; руйнація довіри між владою і соціальними спільнотами.

Сьогодні українці позбавлені однієї важливої статусної ознаки, яка притаманна середньому класу, а саме готовність стати на захист демократичних цінностей та перспектив соціальної мобільності. В Україні дуже значні масштаби розшарування населення за доходами – за експертними оцінками значення коефіцієнта Джині перевищує 45%, хоча по країнах Єврозони воно перебуває на рівні 20–25%. Поглиблення нерівності в доходах значною мірою є результатом розвитку ринкових механізмів. Однак є межа, за якою зростання поляризації доходів важко пояснити різницею в продуктивності або в індивідуальних здібностях людини.

Значне та необґрунтоване розшарування населення за доходами не тільки знижує ефективність зусиль у боротьбі з бідністю, викликає соціальне напруження в суспільстві, а й може стати перешкодою на шляху до економічного зростання [5, с. 146].

В Україні середній клас формується за рахунок процесу, що має відповідність за майновим статусом та певним особистісним рівнем доходів критеріїв розвинутих країн, тому він перебуває на початковому етапі розвитку. Це пояснюється насамперед низьким рівнем життя населення. Слід відзначити той факт, що велика кількість громадян у нашій країні, які наближаються з нижчого класу до середнього, отримують значну частку доходів без реє-

страції та не сплачують податки. З цього твердження можна зробити невеликий висновок, що через той факт, що деяка частка населення не сплачує податки, виникає суперечливість таких людей з державою, а отже, їй труднощі на шляху реалізації своєї суспільної функції. Процес формування середнього класу в Україні пов'язується з наданням більшості громадян України права власності на засоби виробництва. Як зазначається у посланні Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році», у ході економічних реформ процес утворення прошарку людей, які є власниками майна, здійснювався в кількох напрямках: приватизація житла; приватизація землі; підприємництво; приватизація підприємств [6, с. 180]

Оцінюючі загалом рівень діяльності «нижчого класу, необхідно відзначити їх освітньо-професійний рівень. За результатами проведених соціологічних досліджень на запитання «Чому ви себе віднесли до нижчого класу» лише 6,4% респондентів відповіли: «Тому що не маємо високого рівня освіти (кваліфікації)» [7].

Сьогодні в Україні існує проблема невідповідності рівня освіти та професії рівню заробітної плати, тому ця невідповідність до соціального класу змушує українське населення емігрувати за кордон. Відомо, що Україна входить до десятки країн, що стали лідерами з міграції. Якщо подивитися до певних розрахунків, стане відомо, що покинули країну майже 6,6 млн українців, тоді як до нашої країни приїхали 5 млн осіб. Еміграція з України станом за 2010 рік становила: кількість емігрантів 6 563,1 тис. осіб, частка емігрантів у відсотках населення склала 14,4%. Звідси ясно, що в Україну іммігрують особи, більшість з яких мають низьку кваліфікацію і навіть не мають середньої освіти. Найбільше готових змінити країну мешкання, за даними дослідження MMI Ukraine'2011/2, серед підприємців – 27,5%, а також серед студентів і учнів – 27,4%. Вельми висока ця частка і серед фахівців – 20,6%. Зрозуміло, що готовність ще не означає намір або (тим більше) остаточне рішення. Для ухвалення рішення недостатньо погіршення добробуту, потрібне ще і відчуття відсутності іншого виходу. Але саме це відчуття і виникає, коли бізнес виявляється все менш перспективним і все більш ризикованим видом діяльності [8, с. 86–87].

Існують нерівномірності в співвідношенні в оплаті праці працівників бюджетного та інших секторів економіки, зростає кількість неконкурентоспроможних місць. Тому дуже важливим є вирішення питання щодо вдосконалення механізму, який би забезпечив якісний взаємозв'язок між наявною освітою та доходами громадян України, що, беззаперечно,

є найважливішим фактором підвищення конкурентоспроможності економіки та зростання трудового потенціалу.

Слід зазначити, що ідентифікація чисельності представників середнього та нижчого класів українського населення можливе за двома критеріями: 1) об'єктивним (доходи) та 2) суб'єктивним (ідентифікація).

У рамках дослідження питання буде доцільним розглянути значимість середнього класу в Україні. Середній клас завдяки своїй активній участі у громадянському та політичному житті визначає моральні стандарти суспільства, також береже і поширює цінності та традиції власної країни. Громадяни, які належать до середнього класу, за посередництвом політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації, органів місцевого самоврядування мають можливість контролювати та впливати на процес прийняття рішень задля суспільного розвитку загалом.

Середній клас є соціальною підвалиною держави, запорукою її динамічного розвитку. Активна участь середнього класу в державному будівництві зумовлює успіх демократичних перетворень у суспільстві. Як неодмінний елемент соціальної структури демократичного суспільства середній клас надає їй необхідної гнучкості й динамічності, нейтралізує небезпечні для суспільної стабільності спроби інновацій, сумнівних соціальних експериментів. Існування середніх верств означає, що стабільно відтворюються стандарти та зразки поведінки, адекватні ціннісно-нормативним структурам демократичного суспільства, становищу груп у системі відносин власності й влади, суспільного поділу праці та господарювання [9].

Враховуючи ці тенденції, важко визнати справедливим твердження, що на сьогоднішній день не створені належні економічні та політичні умови в Україні для розвитку стабільного середнього класу, але на даному моменті такі умови мають прогресивніші успіхи, аніж за останні декілька десятиліть. За останні роки можна спостерігати, що в Україні сталося різке зниження життєвого рівня більшої частки населення. Тому зараз перед владою та українським суспільством постало складне завдання, а саме – створити належні умови (політико-правові, економічні, соціокультурні та психологічні) для стабільного формування потужного середнього та нижчого класу.

Високий поділ на класи сучасного суспільства супроводжує збільшення чисельності нижчого класу. Певна частка суспільства, утворивши так званий нижчий прошарок, здебільшого не має можливостей зробити кращим власне матеріальне, економічне та соціальне становище. Все це відбувається з огляду на психологічні, політичні та

передусім економічні фактори. На цей час дуже важливо для України є виважити та зрівноважити соціальну політику, яка буде спрямована на збільшення середнього класу та покращення нижчого класу. Через те, що в країні замінили середній клас на нижчий, це призвело до втрати виконання продуктивних суспільно-корисних завдань та зменшило можливість виступати гарантом соціальної стабільності в країні. Завдання кожної економічно стабільної та соціально демократичної держави – зробити так, аби в країні були всі умови для масштабного розвитку середнього класу, який мав би перевагу у багато разів над нижчим класом, через введення певних новітніх дієвих економічних реформ та інших продуктивних та перспективних проектів, що в подальшому призведе до успіху та стабільності нашої держави.

Наше дослідження показало, що подібний підхід необхідний для того, аби впевнено стверджувати, що середній клас, як один з найважливіших елементів становлення та формування громадянського суспільства в Україні, протягом всієї непереможної української історії не був повноцінним гарантом стабілізації, але тільки він, наділений прогресуючим потенціалом, у більшості випадків підбурював та сприяв прогресивним та дієвим нововведенням модернізації та реформам у розвитку українського суспільства. Через те, що середнього класу було не достатньо за чисельністю, він не зміг стати тим стабілізуючим фактором. На нашу думку, розвиток українського суспільства та переважання середнього класу над нижчим залежить від практично єдиного процесу створення стабільного та дієвого апарату, який дасть сильний поштовх в зміні певних політичних, економічних та соціальних реформ.

Міркуючи про те, як збільшити середній клас для того, щоб покращити економіку країни та життя українських громадян, необхідно мати на увазі, що для існування достатньо впливового середнього класу сьогодні в Україні недостатньо потрібних умов, тому цю проблему, на нашу думку, можна вирішити таким чином: сформувавати так званий «протосередній клас», що через деякий час, коли умови стануть достатніми та дієвими для подальшого розвитку, зможе стати повноцінним середнім класом, а також згодом забрати нижчий клас до свого прошарку суспільства.

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі:

дослідження ролі інтелігенції у створенні середнього класу;

визначення специфіки впливових факторів соціальної нерівності на становлення нижчого класу в умовах соціальної трансформації сьогодення та його поведінкові фактори, що в подальшому впливають на побудову поведінкової стратегії світоглядних установок;

з'ясування ролі та місця «компрадорського» середнього класу у структурі українського суспільства та виокремлення тих головних елементів, які сприятимуть активному переходу нижчого класу до середнього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Макеєв С., Оксамитна С. Соціальна мобільність у стратифікованому просторі. Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / За ред. С. Макеєва. Київ : Вища школа соціології при Інституті соціології НАН України, 2006. С. 190–208.
2. Александрова О.С. Взаємодія конкуренції та партнерства як фактор розвитку середнього класу в Україні: філософський аналіз : монографія / О.С. Александрова. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2009. 252 с.
3. Симончук О. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства. *Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник*. Київ : Вища школа соціології при ІС НАНУ, 2006. С. 209–243.
4. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції : колективна монографія: у 2 томах / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. Т. 1. 436 с.
5. Проблеми становлення середнього класу як основа розвитку громадянського суспільства. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/April2010/2.htm>. (дата звернення: 09.09.2021).
6. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2012. 256 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovische-ukraini-v-2012-roci> (дата звернення: 09.09.2021).
7. Шангіна Л. Середній клас в Україні відпочиває. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=305. (дата звернення: 09.09.2021).
8. Петрущевський Ю.Л. Трансформація економіки житлово-комунального господарства : моногр. НАН України, Ін. економіки пром.-сті; ДонДУУ. Донецьк, 2012. с. 86–87.
9. Рябіка В. Формування «середнього класу» в умовах сучасного суспільного розвитку. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=26&c=351>. (дата звернення: 09.09.2021).